

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

Пастух Людмила Василівна

УДК 159.922.6:159.937.015.3

**СЕНЗИТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ
СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному вищому навчальному закладі «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Бондарчук Олена Іванівна,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»,
завідувач кафедри психології управління.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Шевченко Наталія Федорівна,
ДВНЗ «Запорізький національний університет»,
завідувач кафедри педагогіки та психології
освітньої діяльності;

кандидат психологічних наук
Руда Галина Василівна,
Інститут післядипломної педагогічної освіти
Чернівецької області,
заступник директора з науково-навчальної роботи та
міжнародних відносин.

Захист відбудеться 17 травня 2016 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «15» квітня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Фундаментальні та динамічні зміни, що відбуваються у суспільстві, складна соціально-економічна та політична ситуація, поява значної кількості дорослих та дітей з посттравматичними стресовими розладами та іншими видами психологічної травматизації спричинили зростання кількості звернень до практичних психологів. Це зумовлює необхідність вивчення особистісних чинників підвищення ефективності діяльності означеної категорії фахівців.

Актуальність дослідження зумовлена й підвищенням ролі практичних психологів у вирішенні завдань модернізації освіти в Україні, що спричинило посилення уваги до питання ефективності професійної діяльності практичних психологів системи освіти і, відповідно, необхідності вивчення чинників, які впливають на її забезпечення (О. Ф. Бондаренко, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, Н. В. Чепелева та ін.).

Специфіка роботи практичного психолога системи освіти передбачає, що основним інструментом діяльності, окрім спеціальних психологічних технологій, виступає його власна особистість. Тому особлива увага науковців мусить приділятися розвитку професійно важливих особистісних якостей цих фахівців (М. О. Амінов, О. Ф. Бондаренко, О. І. Бондарчук, І. А. Мартинюк, С. А. Медведєва, Е. О. Помиткін, Ю. О. Приходько, Н. В. Пророк, Г. В. Руда, С. О. Ставицька, Л. Г. Терлецька, Н. В. Чепелева, Н. Ф. Шевченко, В. В. Шульга та ін.). В якості провідних дослідники виокремлюють комунікативні здібності (М. О. Амінов, Н. В. Бачманова, Л. В. Долинська, М. В. Молоканов, Н. А. Стафуріна), рефлексію (М. В. Бадалова, Ю. О. Приходько), емпатію (А. А. Головіна, О. О. Грейліх, Л. П. Журавльова, Л. П. Смашна, І. М. Юсупов), асертивність (С. А. Медведєва), сензитивність (М. А. Амінов, О. О. Грейліх, І. В. Дубровіна, Ю. М. Ємельянов, М. В. Молоканов, Н. І. Пов'якель, Н. В. Пророк, Л. П. Смашна, Н. В. Чепелева та ін.).

Аналіз наукової літератури засвідчив, що значна частина професійно важливих якостей особистості практичного психолога була предметом окремих емпіричних досліджень, а ось сензитивність як основа соціально-психологічної спостережливості (Г. Х. Бакірова, У. Дімберг, П. Екман, А. Л. Журавльов, Д. Калеро та ін.) у контексті ефективності професійної діяльності психологів не вивчалась, тоді як сензитивність дозволяє практичному психологу виявляти, фіксувати, інтерпретувати прояви психічного стану іншої людини, бути чутливим до власних відреагувань на поведінку клієнта (Г. Х. Бакірова, Ю. М. Ємельянов, Ю. М. Забродін, В. С. Лазаренко, О. М. Мазаненко, В. Е. Пахальян, М. К. Тутушкіна та ін.) і тим самим може суттєво позначитись на ефективності його діяльності.

Актуальність і недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: «Сензитивність особистості практичних психологів системи освіти як чинник ефективності їх діяльності».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної науково-дослідної

теми кафедри психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України «Психологічна підготовка керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін» (державний реєстраційний номер 0112U000700).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (протокол № 1 від 11.01.2012 р.) й узгоджено в Раді НАПН з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 4 від 24.04.2012 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально дослідити особливості сензитивності особистості практичних психологів системи освіти як чинника ефективності їх професійної діяльності; розробити модель і програму її розвитку в умовах післядипломної педагогічної освіти.

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що, сензитивність як професійно важлива якість практичних психологів є чинником ефективності їхньої діяльності та піддається корегуванню через розвиток її складових у процесі спеціально організованого психологічного навчання.

Відповідно до мети й висунутої гіпотези були поставлені такі **завдання дослідження:**

1) визначити теоретичні підходи до вивчення проблеми сутності сензитивності як професійно важливої якості практичних психологів системи освіти та чинника ефективності їх діяльності;

2) виявити структуру, критерії, показники та рівні розвитку сензитивності практичних психологів системи освіти;

3) дослідити особливості розвитку сензитивності практичних психологів системи освіти, гендерно-вікові аспекти сензитивності та її вплив на ефективність професійної діяльності;

4) обґрунтувати модель та розробити й апробувати програму розвитку сензитивності особистості практичних психологів в умовах післядипломної освіти.

Об'єкт дослідження – сензитивність особистості практичних психологів системи освіти.

Предмет дослідження – сензитивність особистості практичних психологів системи освіти як чинник ефективності їх діяльності.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження:** а) *теоретичні* – аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення даних теоретичних й експериментальних досліджень, теоретичне моделювання та ін.; б) *емпіричні* – спостереження; бесіда, психодіагностичні методи: анкетування, тестування, психологічний експеримент (констатувальний, формувальний); в) *статистичні* методи: кореляційний, кластерний, дисперсійний аналіз; опрацювання статистичних даних проводилася за допомогою комп'ютерної програми SPSS (версія 17.0).

На різних етапах дослідження було використано такі *діагностичні методики:* опитувальник структури темпераменту В. М. Русалова, модифікована методика К. Замфір – А. Реана «Мотивація професійної діяльності», опитувальник діагностики типу спрямованості особистості практичного психолога Т. М. Данилової, методика «Хто Я?» М. Куна та Т. Мак-

Партланда, авторська анкета для вивчення особливостей когнітивної складової сензитивності, методика діагностики рівня емпатійних здібностей В. В. Бойка; методика діагностики емоційного інтелекту Н. Холла, методика діагностики оцінки самоконтролю у спілкуванні М. Снайдера, модифікована методика М. В. Журіна, Є. П. Ільїна «Вивчення задоволеності своєю професією і роботою», авторські анкети для вивчення об'єктивних та суб'єктивних показників ефективності діяльності практичних психологів, експертна оцінка ефективності діяльності практичного психолога.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2011-2015 рр. на базі ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України та ряду обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти (Рівненського, Сумського, Хмельницького). У ньому взяли участь практичні психологи, які працюють у навчальних закладах дошкільної, загальноосвітньої, позашкільної та професійно-технічної освіти, загальним обсягом 568 осіб.

Наукова новизна та теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

вперше: визначено структуру, складові (мотиваційна, когнітивна, емоційна, поведінкова, психофізіологічна), критерії (ціннісне ставлення, усвідомлення та розуміння, емпатійність, дієвість, психофізіологічний базис), показники та рівні (високий, середній, низький) сензитивності особистості практичних психологів системи освіти; виявлено гендерно-вікові особливості розвитку сензитивності практичних психологів, обґрунтовано модель та розроблено програму розвитку сензитивності особистості практичних психологів; доведено значення сензитивності особистості практичних психологів системи освіти у забезпеченні ефективності їхньої професійної діяльності;

уточнено поняття сензитивності особистості практичного психолога системи освіти як особливої, такої, що має емоційну природу, чутливості до психічних станів інших, їхніх намірів, цінностей та цілей, що допомагає особистості сприймати оточуючий і внутрішній світ, дозволяє легко орієнтуватись у людських взаємовідносинах, гармонізувати свою поведінку та емоції відповідно до ситуації;

набули подальшого розвитку положення про професійно важливі якості особистості практичних психологів системи освіти, ефективність їх професійної діяльності, особливості професійної підготовки та післядипломної освіти практичних психологів системи освіти.

Практичне значення роботи полягає в тому, апробований пакет діагностичних методик та розроблена програма розвитку сензитивності особистості практичних психологів можуть бути використані викладачами ВНЗ для підвищення якості професійної підготовки психологів, а також підвищення їх кваліфікації в умовах післядипломної освіти. Розроблений та апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати складовою моніторингу професійного та особистісного розвитку практичних психологів. Стандартизована на українській вибірці методика Е. Арон «Наскільки Ви сензитивні?» може бути використана для виміру сензитивності особистості.

Теоретичні положення, одержані результати та висновки дослідження можуть використовуватися у процесі викладання навчальних дисциплін «Психологія особистості», «Тренінг особистісного зростання» при підготовці практичних психологів системи освіти у ВНЗ.

Апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації доповідались та отримали схвалення на: VII-й Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні аспекти» (м. Київ, 16 березня 2012 р.), V-й Міжнародній науково-практичній конференції «Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти» (м. Київ, 19 квітня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Управління післядипломною освітою: реалії, тенденції, перспективи» (м. Херсон, 19-20 вересня 2013 р.); X-й Міжнародній науково-практичній конференції «Організаційна та економічна психологія в Україні: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Київ, 24-25 квітня 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Психологія у післядипломній освіті» (м. Київ, 17-25 лютого 2012 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (м. Хмельницький, 24-25 квітня 2014 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (м. Хмельницький, 21-22 квітня 2015 р.), в роботі постійно діючого методичного семінару «Методичний супровід професійного становлення практичних психологів системи освіти» (м. Хмельницький, 2015 р.), на засіданнях кафедри психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

Результати дослідження *впроваджено* в навчальний процес Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-16/694 від 19.06.2015 р.), Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 680 від 30.06.2015 р.), Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 703 від 25.06.2015 р.), Хмельницького національного університету (довідка № 33 від 04.06.2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертаційного дослідження й висновки відображено в 14 одноосібних наукових публікаціях, серед яких: 4 статті у збірниках, включених до Міжнародних науково-метричних баз, 7 статей у вітчизняних фахових виданнях, затверджених МОН України, 3 – матеріали науково-практичних конференцій.

Структура і об'єм роботи: дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, що складає 241 найменування (з них 7 – англійською мовою), 19 додатків. Дисертація містить 34 таблиці та 9 рисунків на 16 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 176 сторінках, загальний – 238 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено мету, сформульовано припущення, завдання дослідження, об'єкт, предмет,

теоретико-методологічну та методичну базу дослідження, наукову новизну та практичне значення роботи. Подано відомості про апробацію й впровадження отриманих результатів і публікації за темою дисертації. Наводяться дані про структуру роботи.

У **першому розділі** «*Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми сензитивності особистості як чинника ефективності діяльності практичних психологів системи освіти*» висвітлено стан досліджуваної проблеми; обґрунтовано сутність сензитивності як професійно важливої якості практичних психологів системи освіти, що визначає ефективність їхньої діяльності; виокремлено складові, критерії та показники сензитивності особистості практичних психологів системи освіти.

Проаналізовано основні підходи до вивчення сутності поняття сензитивності особистості у контексті дослідження: *сензитивних періодів* (Л. С. Виготський, Н. С. Лейтес, В. Е. Чудновський та ін.); *властивостей, якостей темпераменту* (Б. Г. Ананьєв, В. С. Мерлін, Б. М. Теплов та ін.); *як одного із основоположних факторів соціального чи емоційного інтелекту* (Дж. Гілфорд, Д. Гоулман, Ю. М. Ємельянов та ін.); *комунікативних здібностей і комунікативної компетентності* (Г. Х. Бакірова, Ю. М. Ємельянов, Г. Сміт та ін.); *професійно важливих якостей особистості практичних психологів системи освіти* (М. О. Амінов, О. О. Бодальов, Н. В. Чепелева та ін.).

Показано, що найбільш доцільним у контексті досліджуваної проблеми є діяльнісний підхід, оскільки він дає можливість вивчити сензитивність (як і інші професійно важливі якості) практичних психологів в умовах діяльності (К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський, О. М. Леонтєв та ін.).

На основі узагальнення різних підходів до розуміння сутності сензитивності: *як якості темпераменту*, що є мірою чутливості індивіда до явищ дійсності (М. Й. Варій, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук, М. В. Савчин та ін.); *міжособистісної чутливості, чутливості до психічних станів інших, їхніх намірів, цінностей та цілей* (Ю. М. Ємельянов); *як здатності сприймати оточуючий і внутрішній світ* (М. К. Тутушкіна та ін.), *чуттєвості, чуйності, свіжості сприйняття* та уваги до людини, до всього що з нею пов'язано, що дозволяє її краще розуміти (Г. Х. Бакірова та ін.); *якості*, що проявляється в чутливості, орієнтації на авторитет більш сильної особистості, конформності, рисах залежності (Л. М. Собчик та ін.) уточнено *поняття сензитивності особистості* як особливої, такої, що має емоційну природу, чутливості до психічних станів інших, їх намірів, цінностей та цілей, що допомагає особистості сприймати оточуючий і внутрішній світ, дозволяє легко орієнтуватись у людських взаємовідносинах, гармонізувати свою поведінку та емоції відповідно до ситуації.

Констатовано доцільність розрізнення сензитивності та «алергічної» надчутливості й хворобливості світосприйняття (О. В. Кочерга та ін.). На відміну від останніх, сензитивна особистість – це, перш за все, психічно здорова особистість, що здатна адекватно сприймати вимоги ситуації у контексті прийняття відповідних рішень, яка отримує позитивні емоції, радість від спілкування з іншими (Е. Арон та ін.), на основі більш точного оцінювання

й розуміння стану інших людей, що сприяє успішності у спілкуванні та фаховій діяльності (В. В. Артемчик, Г. Х. Бакірова та ін.).

Проаналізовано дослідження, в яких виокремлюється сензитивність як професійно важлива якість практичних психологів (М. О. Амінов, І. В. Дубровіна, Ю. М. Ємельянов, В. С. Лазаренко, О. М. Мазаненко, М. В. Молоканов, Н. І. Пов'якель, Н. В. Пророк, Н. В. Чепелева та ін.). З них випливає, що сензитивність допомагає відчувати настрій іншої людини, здогадатися про її потреби, відчути біль і радість інших (О. М. Мазаненко, В. С. Лазаренко та ін.); дає можливість робити висновки, які точно відображають переживання клієнта, допомагають так визначати інтервенції, щоб вони повністю співпадали як актуальними, так і перспективними потребами клієнта (Ю. М. Забродін, В. Е. Пахальян та ін.).

З урахуванням підходів науковців до змісту та структури сензитивності (Г. Х. Бакірова, Т. П. Маралова та ін.) та виходячи зі специфіки функціональних обов'язків й необхідності забезпечення ефективності фахової діяльності практичних психологів, у *структурі сензитивності* виокремлено мотиваційну, когнітивну, емоційну, поведінкову та психофізіологічну складові, а також *критерії та показники* їх розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Складові сензитивності особистості практичного психолога

Складові та критерії сензитивності	Показники сензитивності
МОТИВАЦІЙНА <i>Критерій: ціннісне ставлення до сензитивності</i>	Сензитивність як цінність, висока значущість сензитивності в ієрархії мотивів професійної діяльності практичного психолога, бажання її розвивати.
КОГНІТИВНА <i>Критерій: усвідомлення та розуміння</i>	Знання та розуміння станів, настроїв, намірів, цінностей; знання себе й своїх емоційних станів; їх адекватна самооцінка.
ЕМОЦІЙНА <i>Критерій: емпатійність</i>	Емпатія, здатність до розпізнавання емоцій інших людей, їх співпереживання.
ПОВЕДІНКОВА <i>Критерій: дієвість</i>	Уміння узгоджувати й гармонізувати свою поведінку відповідно до станів, настроїв інших людей, особливостей ситуації; надання психологічної допомоги з урахуванням почуттів і станів клієнтів.
ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНА <i>Критерій: енергетичний базис сензитивності особистості</i>	Властивості темпераменту, що визначають емоційну чутливість загалом та у комунікативній сфері, зокрема: соціальна емоційність, соціальна ергічність, соціальна пластичність, соціальний темп тощо.

За результатами аналізу теоретичних розробок проблематики ефективності діяльності в цілому (С. О. Дружилов, А. К. Маркова, А. І. Прохоров та ін.) та практичних психологів (Г. С. Абрамова,

О. Ф. Бондаренко, І. В. Вачков, З. Г. Кісарчук, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, О. І. Сироватко, Т. М. Титаренко та ін.) зокрема, запропоновано під ефективністю діяльності практичних психологів системи освіти розуміти кількісно-якісні показники професійної активності щодо здійснення консультативної, корекційно-розвивальної, інших обов'язкових видів діяльності, професійного зростання у поєднанні із суб'єктивною оцінкою фахової діяльності.

Виокремлено об'єктивні та суб'єктивні показники ефективності професійної діяльності практичних психологів системи освіти. До *об'єктивних показників ефективності професійної діяльності* віднесено: кількість та успішність консультацій за запитом, індивідуальних корекційних занять, групових корекційних занять; кваліфікаційну категорію; наявність відзнак; кількість доробок на фахові конкурси, робіт у МАН та ін., а до *суб'єктивних* – рівень задоволеності практичних психологів професією; задоволеність стосунками з учасниками навчально-виховного процесу; задоволеність ставленням учнів, педагогів, батьків до діяльності психолога; задоволеність змістом і специфікою роботи у даному закладі; зростання інтересу учнів, батьків, педагогів, керівництва закладом до взаємодії з психологом тощо.

Визначені теоретичні положення було покладено в основу емпіричного дослідження особливостей розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти.

У другому розділі «*Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти та її взаємозв'язку з ефективністю їх діяльності*» викладено загальну стратегію емпіричного дослідження, обґрунтовано добір діагностичного інструментарію для вивчення психологічних особливостей розвитку сензитивності особистості практичних психологів в цілому та окремих її складових, подано результати аналізу рівнів сензитивності особистості практичних психологів загалом та за окремими складовими, гендерно-вікових її особливостей, впливу сензитивності особистості на ефективність діяльності практичних психологів системи освіти.

За результатами емпіричного дослідження встановлено розподіл практичних психологів системи освіти за рівнями розвитку складових сензитивності особистості (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл практичних психологів за рівнями розвитку складових сензитивності

Складові	Рівні розвитку (кількість досліджуваних у %)		
	низький	середній	високий
Мотиваційна	13,7	69,4	16,9
Когнітивна	27,3	55,0	17,7
Емоційна	33,1	56,9	10,0
Поведінкова	40,9	49,5	9,6
Психофізіологічна	46,8	16,7	36,5

Рівні розвитку *мотиваційної* складової сензитивності визначалися за рівнями значущості сензитивності для практичних психологів, їх орієнтації на гуманістично-екзистенційний тип стосунків з клієнтом. У результаті виявлено високу значущість сензитивності лише для половини досліджуваних, недостатню орієнтацію на гуманістично-екзистенційний тип стосунків з клієнтом. За результатами узагальнення даних за двома вищезазначеними емпіричними референтами констатовано переважання середнього рівня розвитку мотиваційної складової сензитивності (69,4%). Високий рівень мають 16,9%, а низький – 13,7% досліджуваних.

Рівні розвитку *когнітивної* складової сензитивності досліджували за такими емпіричними референтами, як рівень обізнаності практичних психологів щодо змісту, проявів, факторів розвитку сензитивності як професійно важливої якості; рівень самоусвідомлення своїх професійно важливих якостей, а також адекватність (неадекватність) їх самооцінки. Виявлено недостатній рівень обізнаності досліджуваних щодо проблеми сензитивності як професійно важливої якості практичних психологів; досить високий рівень самоусвідомлення, з одного боку, та неадекватність самооцінки для значної кількості досліджуваних, з іншого. Як наслідок встановлено, що менше п'ятої частини респондентів (17,7%) мають високий рівень розвитку даної складової сензитивності; у 55,0% досліджуваних виявлено середній, а у 27,3% – низький рівень когнітивної складової.

Дослідження *емоційної* складової сензитивності здійснювалося за такими емпіричними референтами, як: рівні емпатії, емоційна обізнаність у власних емоціях, розпізнавання емоцій інших людей тощо. За результатами дослідження констатовано недостатній рівень здатності практичних психологів розпізнавати та називати власні емоції (високий рівень якої виявлено лише у 33,7% досліджуваних). Установлено, що 16,5% практичних психологів мають низький рівень емпатії, а для 21,0% респондентів характерним є наявність проблем, що пов'язані з розпізнаванням емоцій інших людей. За узагальненням одержаних результатів визначено, що у досліджуваних практичних психологів системи освіти переважає середній рівень емоційної складової сензитивності (56,9%). Третина респондентів (33,1%) має низький рівень, і лише 10,0% – високий рівень емоційної складової сензитивності.

Особливості *поведінкової* складової сензитивності вивчалися за вмінням практичних психологів доволіно управляти емоціями в поведінці, рівнем самоконтролю у міжособистісній взаємодії та експертною оцінкою проявів сензитивності в діяльності практичного психолога. Визначено, що для 34,1% досліджуваних характерною є проблема, пов'язана з умінням доволіно управляти своїми емоціями у поведінці, оптимальний, середній рівень самоконтролю виявлено лише у 69,5% фахівців, досить значна частина (45,3%) досліджуваних практичних психологів системи освіти, на думку експертів, не надає психологічну допомогу з урахуванням почуттів і станів клієнтів. Як наслідок, високий рівень поведінкової складової сензитивності констатовано лише у 9,6%, середній – у 49,5%, низький – у 40,9% респондентів.

Дослідження *психофізіологічної* складової сензитивності здійснювалося за такими емпіричними референтами, як ергічність, соціальна ергічність, пластичність, соціальна пластичність, темп, соціальний темп, емоційність, соціальна емоційність, які визначалися за опитувальником структури темпераменту В. М. Русалова.

За результатами кластерного аналізу даних виявлено чотири кластери, кожний з яких співвідноситься з певним домінуючим типом темпераменту.

До першого кластеру (26,9% досліджуваних) увійшли практичні психологи, які характеризуються високими показниками темпу, соціальної ергічності та пластичності, що дає підстави охарактеризувати їх за домінуючим типом темпераменту як холериків.

До другого кластеру (36,6%) віднесено практичних психологів, які характеризуються високими показниками темпу, соціального темпу, соціальної ергічності, емоційності й соціальної емоційності та середніми показниками пластичності, ергічності та соціальної пластичності, що дозволило визначити їх за домінуючим типом темпераменту як сангвініків.

У третій кластер (16,7%) увійшли практичні психологи, в яких виявлено середні та близькі до низьких показники ергічності, соціальної ергічності, пластичності, соціальної пластичності, темпу, соціального темпу та високі показники емоційності та соціальної емоційності, що дає підстави віднести їх за домінуючим типом темпераменту як меланхоліків.

До четвертого кластеру (19,8%) віднесено тих респондентів, які отримали середні й наближені до низьких балів за всіма показниками темпераменту і, відповідно за домінуючим типом темпераменту, визначені як флегматики.

Детальний аналіз показників кожного кластеру з урахування рівнів розвитку тих проявів темпераменту, які є особливо значущими для нашого розуміння сензитивності як професійно важливої якості практичних психологів системи освіти, дозволив віднести до високого рівня психофізіологічної складової сензитивності досліджуваних з другого кластеру (36,5% респондентів), середнього рівня – досліджуваних із третього кластеру (16,7%), низького – із першого та четвертого кластерів (46,8%).

Узагальнення отриманих даних дозволило констатувати недостатній рівень розвитку складових сензитивності у переважній кількості практичних психологів системи освіти. Найслабшими у структурі сензитивності є психофізіологічна та поведінкова складові (низький рівень розвитку яких відповідно визначено в 46,8% і 40,9% респондентів, а високий – в 36,6% та 9,6% досліджуваних). Найбільш сформованою є мотиваційна складова сензитивності: 16,9% досліджуваних мають високий рівень розвитку, 69,4% – середній, а 13,7% – низький (див. табл. 2).

Спираючись на дані теоретичного аналізу й емпіричного дослідження, здійснено розподіл досліджуваних практичних психологів за високим (15,4%), середнім (55,2%) і низьким (29,4%) рівнями сензитивності. Це дає підстави для висновку про високий рівень розвитку сензитивності у доволі незначній кількості досліджуваних психологів, які відзначаються вмотивованістю до здійснення консультативної, діагностичної, корекційної та інших видів роботи

із урахуванням як індивідуальних особливостей клієнтів, їхніх настроїв, станів, цінностей, так і власних відреагувань, особистісних індивідуально-типологічних особливостей; установкою на особистісне зростання. Натомість, близько третини досліджуваних психологів характеризуються низьким рівнем розвитку сензитивності, вони недостатньо орієнтуються на гуманістично-екзистенційний тип стосунків з клієнтом; мало обізнані про сензитивність як професійно важливу якість; мають утруднення із знанням та розпізнаванням емоцій, проявами емпатії; проблеми із самоконтролем у міжособистісній взаємодії та вмінням довільно управляти емоціями в поведінці; далеко не завжди надають психологічну допомогу з урахуванням почуттів і станів клієнтів; мають неадекватну самооцінку, низький рівень саморозуміння тощо.

З метою підтвердження вірогідності отриманих результатів ми зіставили дані діагностики складових і загального показника сензитивності практичних психологів системи освіти, що були здобуті за авторським підходом та дані, які були отримані за опитувальником «Наскільки Ви сензитивні?» Е. Арон, стандартизованим О. І. Бондарчук та Л. В. Пастух на українській вибірці. За коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена (ρ) встановлено статично значущий кореляційний зв'язок ($p < 0,01$) між даними опитувальника сензитивності Е. Арон і рівнями сензитивності практичних психологів, виявленими за її складовими згідно авторського підходу. За результатами дисперсійного аналізу встановлено, що за надмірно високого рівня сензитивності (за опитувальником Е. Арон), рівень сензитивності практичних психологів (визначений за авторським підходом) є нижчим. Високий і середній рівні сензитивності практичних психологів (виявлені за авторським підходом) співвідносяться з високим і середнім рівнями сензитивності за опитувальником Е. Арон, що свідчить про його діагностичну цінність.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено гендерно-вікові особливості сензитивності практичних психологів системи освіти: встановлено, що жінки мають вищий рівень сензитивності, ніж чоловіки ($p < 0,05$), особливо молодші за віком. Такі відмінності виявляються насамперед за рахунок більш вираженої орієнтації жінок-практичних психологів на гуманістично-екзистенційний тип стосунків з клієнтом, а також соціальної емоційності порівняно із чоловіками.

За об'єктивними і суб'єктивними показниками визначено рівні ефективності діяльності практичних психологів: високий (7,3%), середній (64,0%), низький (28,3%). Установлено статистично значущий зв'язок ($p < 0,01$) між сензитивністю та ефективністю практичних психологів системи освіти: із зростанням сензитивності зростає ефективність їхньої професійної діяльності, що дозволяє розглядати сензитивність особистості як чинник ефективності діяльності практичних психологів системи освіти, а її недостатній розвиток зумовлює пошук шляхів і засобів цілеспрямованого формування даної професійно важливої якості.

У третьому розділі «Психологічні засоби розвитку сензитивності особистості практичних психологів в умовах післядипломної освіти» викладені загальна стратегія, мета й завдання формуального експерименту, подано

авторську модель та програму розвитку сензитивності, представлено результати її ефективності, методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам, спрямовані на підвищення рівня сензитивності.

Теоретичним обґрунтуванням формувального експерименту стали основні положення діяльнісної теорії особистості (К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн та ін.), а також положення про можливість розвитку сензитивності (І. В. Вачков, Ю. М. Ємельянов, Н. Ю. Хрящева) за відносно короткий проміжок часу активними соціально-психологічними методами навчання (І. В. Вачков, К. Рудестам, Н. Ю. Хрящева, К. Фопель, Т. С. Яценко та ін.). Це дало можливість визначити принципи та психологічні умови, необхідні для розвитку сензитивності, розробити модель і програму розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти.

До основних *принципів* розвитку сензитивності практичних психологів системи освіти віднесено: орієнтації на самопізнання та саморозвиток особистості; послідовності, наступності, безперервності професійного розвитку практичних психологів системи освіти; переважання активних групових методів роботи; діагностико-аналітичного підходу до розвитку сензитивності та ін. *Психологічними умовами* розвитку сензитивності особистості цих фахівців визначено: створення середовища емоційного комфорту; активізація суб'єктивного досвіду практичних психологів; забезпечення ціннісного ставлення до сензитивності психолога; актуалізація в процесі навчання мотивації розвитку сензитивності; забезпечення рефлексії вправ, занять, програми розвитку сензитивності та ін..

На основі узагальнення теоретичних положень та результатів констатувального етапу емпіричного дослідження розроблено авторську модель розвитку сензитивності практичних психологів системи освіти, в якій викоремлено три блоки: *структурний* (визначає складові сензитивності, які потребують розвитку); *розвивально-корекційний* (представляє форми і методи, які використовуються для розвитку сензитивності особистості); *результативний* (показує динаміку змін у показниках ефективності діяльності практичних психологів за результатами проведеної розвивально-корекційної роботи) (Рис. 1).

У відповідності до моделі, розроблено програму розвитку сензитивності, яка складалася з 3-х модулів: 1) спрямованого на підвищення рівня значущості мотиву сензитивності та орієнтації на гуманістично-екзистенційний тип стосунків з клієнтом; 2) зорієнтованого на підвищення рівня обізнаності досліджуваних щодо сензитивності як професійно важливої якості практичних психологів; подальше розширення рівня самоусвідомлення та розвитку рефлексії; 3) спрямованого на відпрацювання вмій і навичок виявляти сензитивність у діяльності, надавати психологічну допомогу з урахуваннями почуттів та станів клієнтів.

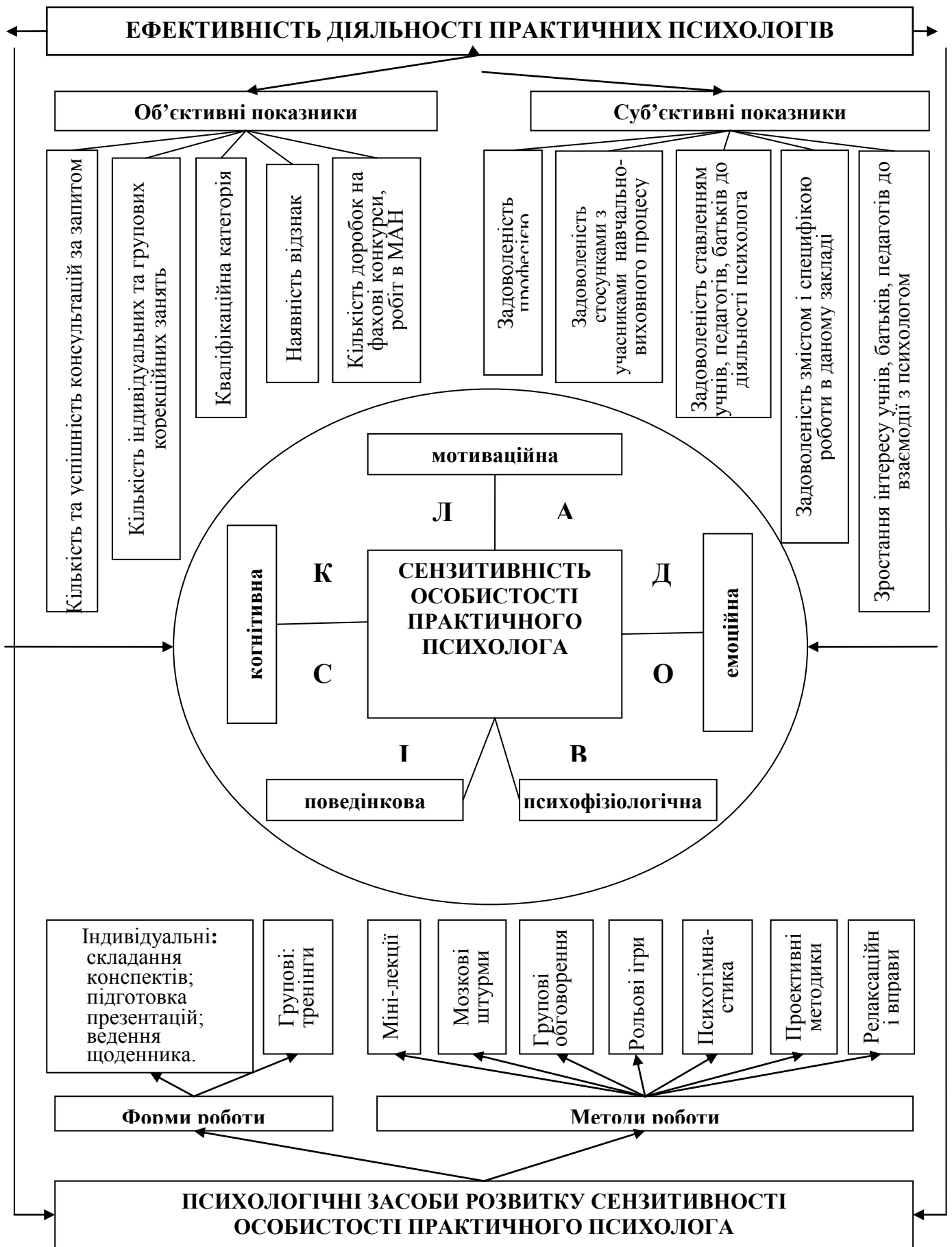

Рис. 1. Модель розвитку сензитивності особистості практичного психолога системи освіти

У кожному модулі було передбачено використання як індивідуальних, так і групових форм роботи. Останні базувалися переважно на використанні інтерактивних методів навчання: мозкових штурмів («Від чого залежить ефективність діяльності психологів?»; «Професійно важливі якості практичного психолога системи освіти» та ін.), групових дискусій («Сензитивність особистості та її вплив на ефективність діяльності практичного психолога», «Способи і методи розвитку сензитивності» та ін.), рольові ігри («Розігрування парних етюдів», «Клієнт говорить – консультант слухає» та ін.), психогімнастичних прийомів («Подолання перешкод», «Амеба» та ін.), тренінгових вправ («На пероні», «Скульптор і глина» та ін.), експрес-діагностування та рефлексивного аналізу показників сензитивності, які було доповнено методами індивідуальної самостійної роботи, зокрема, домашніми завданнями (підготувати: твір-есе, презентації, скласти конспект та ін.).

Формувальний експеримент проведено в 2014-2015 рр. на базі Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. У дослідженні взяло участь 82 практичних психологів системи освіти. З них 41 особа утворила експериментальну групу, в межах якої впроваджено авторську програму розвитку сензитивності, а інші (41 особа) були включені до контрольної групи, в якій навчальний процес мав виключно традиційний характер. Програма розрахована на 60 годин (із них – 45 аудиторних годин і 15 годин самостійної роботи) і була реалізована в рамках спецкурсу «Розвиток сензитивності особистості практичних психологів» в двох експериментальних підгрупах (20 і 21 особи), які підвищували кваліфікацію за очно-дистанційною формою навчання впродовж 22 тижнів. Було забезпечено однорідність експериментальної та контрольної груп за вихідними даними щодо розвитку сензитивності.

Аналіз результатів упровадження *авторської програми* засвідчив її ефективність щодо розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти (табл. 3).

Таблиця 3

Кількісні показники рівнів розвитку сензитивності практичних психологів системи освіти до та після формувального експерименту

Групи	Рівні та показники розвитку (кількість досліджуваних, у %)					
	До формувального експерименту			Після формувального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Контрольна	16,6	52,4	31,0	14,3	57,1	28,6
Експериментальна	15,0	52,5	32,5	2,5	62,5	35,0

Це підтверджується тим, що в експериментальній групі між результатами першого та другого зрізів за G-критерієм знаків зафіксовано статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) у рівнях сензитивності особистості практичних

психологів системи освіти: зменшення досліджуваних з низьким рівнем з 15,0% до 2,5%, збільшення високого рівня розвитку з 32,5% до 35,0% та середнього – з 52,5% до 62,5%. Водночас у контрольній групі статистично значущих змін не відбулось.

Найбільш суттєві зміни виявлено у показниках емоційної складової (майже втричі зросла кількість учасників експериментальної групи з високим рівнем її розвитку) та когнітивної складової (майже вдвічі збільшилась кількість досліджуваних з високим рівнем її розвитку). Не зафіксовано змін у респондентів з високим рівнем розвитку психофізіологічної складової, а незначне зростання (на 5%) досліджуваних із середнім рівнем, швидше за все, можна проінтерпретувати не як власне зміни у розвитку складової, а як більш усвідомлюване оцінювання досліджуваними своїх індивідуальних психофізіологічних особливостей під впливом проведеної теоретико-практичної роботи в процесі реалізації програми розвитку сензитивності.

По закінченню формульованого експерименту учасники експериментальної групи відрізнялися ширшою обізнаністю щодо сензитивності як професійно важливої якості практичних психологів, високим рівнем емоційної обізнаності та здатності до розпізнавання емоцій інших людей; підвищенням рівня саморозуміння, адекватністю самооцінки й більш вираженою емпатією; а також більш високим рівнем уміння доволно управляти своїми емоціями у поведінці та мотивацією до надання психологічної допомоги з урахуванням почуттів і станів клієнтів тощо. Усе це позитивно позначилося на ефективності їхньої професійної діяльності. Зокрема, на рівні тенденції зафіксовано зростання рівня задоволеності практичних психологів професією; прагнення суб'єктів навчально-виховного процесу до взаємодії з психологом тощо.

За результатами формульованого експерименту розроблено методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам вищих навчальних закладів, у тому числі закладів післядипломної освіти, спрямовані на підвищення рівня сензитивності практичних психологів у процесі їхньої підготовки та підвищення кваліфікації.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування й експериментально вивчено психологічні засоби розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти, забезпечення яких сприятиме розвитку професійно важливих якостей практичних психологів та підвищенню ефективності професійної діяльності цих фахівців.

1. Специфіка роботи практичного психолога системи освіти передбачає основним інструментом його діяльності власну особистість фахівця та професійно важливі якості, в переліку яких науковці називають сензитивність. На основі теоретичного аналізу основних підходів до вивчення проблеми сензитивності як професійно важливої якості практичних психологів системи освіти та чинника ефективності їх діяльності уточнено сутність *сензитивності особистості практичного психолога системи освіти* як особливої, такої, що

має емоційну природу, чутливості до психічних станів інших, їхніх намірів, цінностей та цілей, що допомагає особистості сприймати оточуючий і внутрішній світ, дозволяє легко орієнтуватись у людських взаємовідносинах, гармонізувати свою поведінку та емоції відповідно до ситуації.

2. У структурі сензитивності особистості практичних психологів виокремлено такі складові: *мотиваційну* (значущість сензитивності для практичних психологів, рівень їх орієнтації на гуманістично-екзистенційний тип стосунків з клієнтом; *критерій: ціннісне ставлення до сензитивності*), *когнітивну* (обізнаність практичних психологів з власними професійно важливими якостями; щодо змісту і проявів сензитивності в професійній діяльності; про рівень розвитку власної сензитивності; адекватне, усвідомлене розуміння та сприйняття станів, настроїв, намірів, цінностей інших людей, у поєднанні з високим рівнем саморозуміння та адекватною самооцінкою; *критерій: усвідомлення та розуміння*); *поведінкову* (самоконтроль у міжособистісній взаємодії; уміння доволно управляти емоціями в поведінці; надання психологічної допомоги з урахуванням почуттів і станів клієнтів; *критерій: дієвість*); *емоційну* (здатність до розпізнавання власних емоцій та емоцій інших людей, емпатії; *критерій: емпатійність*); *психофізіологічну* (властивості темпераменту, що визначають емоційну чутливість у комунікативній сфері; *критерій: енергетичний базис сензитивності особистості*). Найслабшими у структурі сензитивності є психофізіологічна та поведінкова складові, а найбільш сформованою – мотиваційна складова сензитивності.

3. Запропоновані критерії й показники розвитку складових сензитивності дозволили виокремити й охарактеризувати три рівні розвитку сензитивності: *низький, середній і високий*.

За результатами емпіричного дослідження встановлено, що у практичних психологів системи освіти *переважає середній рівень сензитивності*, який властивий більше, ніж половині респондентів; високий рівень сензитивності має близько шостої частини досліджуваних, а у майже третини досліджуваних виявлено низький рівень сензитивності, який характеризується недостатньою обізнаністю щодо сензитивності як професійно важливої якості психологів; низьким рівнем мотивації до надання психологічної допомоги з урахуванням почуттів і станів інших людей; недостатніми рівнями емоційної обізнаності; самоконтролю в міжособистісній взаємодії; невмінням доволно управляти своїми емоціями у поведінці; низьким рівнем емпатії та саморозуміння тощо.

Виявлено *гендерно-вікові особливості сензитивності* практичних психологів системи освіти: встановлено, що жінки мають вищий рівень сензитивності, ніж чоловіки ($p < 0,05$), особливо молодші за віком, що обумовлено більш вираженою орієнтацією жінок-практичних психологів на гуманістично-екзистенційний тип стосунків з клієнтом, вищим рівнем соціальної емоційності порівняно із чоловіками.

4. За *об'єктивними* (кількість та успішність консультацій за запитом, індивідуальних корекційних занять, групових корекційних занять; кваліфікаційну категорію; наявність відзнак; кількість доробок на фахові

конкурси, робіт у МАН та ін.) і *суб'єктивними* (рівень задоволеності практичних психологів професією; задоволеність стосунками з учасниками навчально-виховного процесу; задоволеність ставленням учнів, педагогів, батьків до діяльності психолога; задоволеність змістом і специфікою роботи у даному закладі; зростання інтересу учнів, батьків, педагогів, керівництва закладом до взаємодії з психологом тощо) *показниками* визначено *рівні ефективності* діяльності практичних психологів: високий, середній і низький. Установлено статистично значущий зв'язок ($p < 0,01$) між сензитивністю та ефективністю практичних психологів системи освіти: із зростанням сензитивності зростає ефективність їхньої професійної діяльності, що дозволяє прогнозувати підвищення ефективності роботи практичних психологів шляхом цілеспрямованого розвитку сензитивності особистості фахівця.

5. Теоретичним підґрунтям авторської моделі та програми розвитку сензитивності є діяльнісний підхід, положення про можливість розвитку сензитивності за короткий проміжок часу активними методами навчання, необхідні для розвитку сензитивності *принципи* (орієнтації на самопізнання та саморозвиток особистості; послідовності, наступності, безперервності професійного розвитку практичних психологів системи освіти; переважання активних групових методів роботи; діагностико-аналітичного підходу до розвитку сензитивності та ін.) та *психологічні умови* (створення середовища емоційного комфорту; активізація суб'єктивного досвіду практичних психологів; забезпечення ціннісного ставлення до сензитивності психолога; актуалізація в процесі навчання мотивації розвитку сензитивності; забезпечення рефлексії вправ, занять, програми). Авторська програма розвитку сензитивності включає три модулі, що забезпечують підвищення рівнів значущості сензитивності та орієнтації практичних психологів на гуманістично-екзистенційний тип стосунків з клієнтом; їх обізнаність щодо сензитивності як професійно важливої якості практичних психологів; відпрацювання вмій і навичок виявляти сензитивність у діяльності, надавати психологічну допомогу з урахуваннями почуттів і станів клієнтів тощо.

6. Ефективність авторської програми розвитку сензитивності практичних психологів системи освіти проявляється у позитивних змінах у рівнях усіх складових сензитивності, збільшенні кількості практичних психологів із високим і середнім рівнями сензитивності та зменшенні кількості із низьким. На рівні тенденції зафіксовано зростання рівня задоволеності практичних психологів професією; прагнення суб'єктів навчально-виховного процесу до взаємодії з психологом як важливих показників ефективності їх діяльності. Одержані результати дозволяють рекомендувати впровадження цієї програми як у процес професійної підготовки майбутніх практичних психологів, так і в рамках проходження курсів підвищення кваліфікації та методичного супроводу професійного становлення в міжкурсовий період.

Отримані дані не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективним є, на нашу думку, подальше вивчення психологічних чинників сприяння розвитку сензитивності особистості практичних психологів як в умовах післядипломної освіти, так і на етапі навчання у ВНЗ; психологічної

готовності викладачів до розвитку сензитивності та інших професійно важливих якостей майбутніх психологів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях, затверджених МОН України:

1. Пастух Л. В. Основні підходи до проблеми сензитивності особистості практичних психологів закладів освіти / Л. В. Пастух // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. – Алчевськ : ЛАДО, 2013. – Вип. 37–38. – С.405–409.

2. Пастух Л. В. Сензитивність як професійно важлива якість практичних психологів закладів освіти / Л. В. Пастух // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України ; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К., 2013. – Вип. 38-39. – С.125–130.

3. Пастух Л. В. Модель сензитивності особистості практичних психологів закладів освіти / Л. В. Пастух // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2014. – Вип. 2(34). – С. 231–239.

4. Пастух Л. В. Особливості поведінкової складової сензитивності практичних психологів системи освіти / Л. В. Пастух // Вісник післядипломної освіти. – К., 2015. – Вип. 14(27). – С. 230–240.

5. Пастух Л. В. Особливості психофізіологічної сензитивності практичних психологів системи освіти / Л. В. Пастух // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – Т. 1. – К., 2015. – С. 415-427.

6. Пастух Л. В. Проблеми розвитку сензитивності в процесі підготовки та професійного становлення практичних психологів закладів освіти / Л. В. Пастух // Вісник післядипломної освіти. – К., 2014. – Вип. 10 (23). – С.227–238.

7. Пастух Л. В. Аналіз ефективності психологічної програми розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти / Л. В. Пастух // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наукових праць Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. – 2015. – Вип. 2(34). – С. 318–328.

Статті у збірниках, включених до міжнародних науково-метричних баз:

8. Пастух Л. В. Особливості мотиваційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти / Л. В. Пастух // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 27. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С.421–434.

9. Пастух Л. В. Особливості когнітивної складової сензитивності практичних психологів системи освіти / Л. В. Пастух // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка

НАПН України ; за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 28. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С.431–458.

10. Пастух Л. В. Особливості емоційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти / Л. В. Пастух // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України ; за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 29. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 481–497.

11. Пастух Л. В. Модель і програма розвитку сензитивності практичних психологів системи освіти / Л. В. Пастух // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 30. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 495–511.

Матеріали конференцій:

12. Пастух Л. В. Діагностичний інструментарій дослідження особливостей емоційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти / Л. В. Пастух // Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців», м. Хмельницький, 21-22 квітня 2015 р. – Хмельницький, 2015– С. 172–173.

13. Пастух Л. В. Методика дослідження сензитивності практичних психологів закладів освіти / Л. В. Пастух // Збірник матеріалів Х-ї міжн. наук.-практ. конф. «Організаційна та економічна психологія в Україні: сучасні проблеми та перспективи розвитку», м. Київ, 24-25 квітня 2014 р. – К, 2014. – С. 136–137.

14. Пастух Л. В. Сензитивність практичних психологів закладів освіти як проблема психологічного дослідження / Л. В. Пастух // Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» м. Хмельницький, 24-25 квітня 2014 р. – Хмельницький, 2014. – С. 42–43.

АНОТАЦІЇ

Пастух Л. В. Сензитивність особистості практичних психологів системи освіти як чинник ефективності їх діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова – Київ, 2016.

Дисертацію присвячено дослідженню сензитивності особистості практичних психологів системи освіти як чинника ефективності їх діяльності.

У роботі визначено теоретичні підходи до вивчення проблеми сензитивності особистості практичних психологів. Уточнено сутність сензитивності особистості практичного психолога системи освіти, виокремлено мотиваційну, когнітивну, емоційну, поведінкову та психофізіологічну складові, а також критерії та показники розвитку складових сензитивності особистості практичних психологів. Досліджено рівні (високий, середній низький) та

гендерно-вікові особливості сензитивності особистості практичних психологів системи освіти. Доведено взаємозв'язок між сензитивністю особистості та ефективністю професійної діяльності практичних психологів.

Обґрунтовано та розроблено модель і програму розвитку сензитивності особистості практичних психологів системи освіти, доведено ефективність їх використання у системі післядипломної освіти, запропоновано рекомендації викладачам ВНЗ щодо підвищення рівня сензитивності практичних психологів системи освіти.

Ключові слова: практичний психолог, сензитивність особистості, структура сензитивності, розвиток сензитивності, ефективність діяльності практичного психолога системи освіти, післядипломна освіта.

Пастух Л. В. Сензитивность личности практических психологов системы образования как фактор эффективности их деятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности – 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова – Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию сензитивности личности практических психологов системы образования как фактора эффективности их деятельности. На основе анализа основных подходов к исследованию сензитивности, уточнена ее сущность как особенной, имеющей эмоциональную природу, чувствительности к психическим состояниям других, их намерениям, ценностям и целям, что помогает личности воспринимать внешний и внутренний мир, позволяет легко ориентироваться в человеческих взаимоотношениях, гармонизировать свое поведение и эмоции соответственно ситуации. Исходя из специфики функциональных обязанностей и необходимости обеспечения эффективности профессиональной деятельности практических психологов, в структуре сензитивности выделены следующие составляющие: мотивационная, когнитивная, поведенческая, эмоциональная, психофизиологическая.

Изложена общая стратегия эмпирического исследования, обоснован отбор диагностического инструментария для изучения уровней и факторов развития сензитивности личности практических психологов в целом и отдельных ее составляющих. По результатам анализа и обобщения данных эмпирического исследования определены особенности развития сензитивности практических психологов в целом и в контексте эффективности их профессиональной деятельности, в частности. Установлено, что преобладает средний уровень сензитивности, которым характеризуются более половины практических психологов; высокий уровень сензитивности выявлен у приблизительно шестой части испытуемых, а около третьей части респондентов характеризуется низким уровнем сензитивности. Анализ уровней развития составляющих сензитивности позволил констатировать, что самыми слабыми в структуре сензитивности является психофизиологическая и поведенческая составляющие, а наиболее сформированной является

мотивационная составляющая сензитивности. Исследованы гендерно-возрастные особенности сензитивности: психологи-женщины имеют более высокий уровень сензитивности, особенно более молодые, за счет выраженности социальной эмоциональности, а также большей ориентации на гуманистически-экзистенциальный тип отношений с клиентом.

Разработана модель и программа развития сензитивности личности практических психологов системы образования. Результаты ее внедрения свидетельствуют о положительных изменениях во всех выделенных нами составляющих сензитивности личности практических психологов; увеличение количества практических психологов с высоким и средним уровнями сензитивности и уменьшение количества с низким. Это позволяет рекомендовать внедрение программы как в процесс профессиональной подготовки будущих практических психологов, так и в рамках прохождения курсов повышения квалификации и методического сопровождения в межкурсовой период в условиях последиplomного образования. Разработаны методические рекомендации преподавателям ВУЗов относительно повышения уровня сензитивности личности практических психологов системы образования.

Ключевые слова: практический психолог, сензитивность личности, развитие сензитивности, эффективность деятельности практических психологов системы образования, последиplomное образование.

Pastukh L. Sensitivity of personality of practical psychologists of educational system as a factor of effectiveness in their activity. - Manuscript.

Dissertation for Candidate degree in psychological sciences, speciality 19.00.07 - Pedagogical and Developmental Psychology. – Dragomanov National Pedagogical University – Kyiv, 2016.

The thesis deals with sensitivity of practical psychologists of educational system as factor of effectiveness of their activity. The paper analyzes the theoretical approaches to the study of sensitivity of personality of practical psychologists. The author clarifies the essence of an personality's sensitivity of the practical psychologist; highlights the motivational, cognitive, emotional, behavioral and psychophysiological components, criteria and indicators of development components of psychologists' sensitivity. Levels (high, medium, low) and gender-age factors of personality' sensitivity of psychologists of education system are investigated. The relationship between personality's sensitivity and the effectiveness of psychologists' professional activity is proved.

The model and program of development of personality' sensitivity of practical psychologists of educational system is presented, proved its effectiveness in the use of post-graduate education. Recommendations for university teachers on increasing of level of personality' sensitivity of practical psychologists of educational system are proposed.

Keywords: practical psychologist, sensitivity of personality, structure of the sensitivity, development of the sensitivity, the efficiency of practical psychologists of educational system, postgraduate education. development of the sensitivity.